

YALAN VE YALAN MAKİNELERİ

Yalan söylediğinde burnu uzayan Pinokyo, zihnimizde çocukluğumuza ilişkin renkli bir anı olarak saklanadursun, görmüş geçirmiş büyüklerimizin ağzından hep aynı sözcükler dökülür: “Sözlere değil, gözlere inan”. Çünkü günlük yaşam içinde çoğumuz “beyaz” sıfatıyla masumlaştırdığımız ufak yalanların ardına saklanır, gerçek duygu ya da düşüncelerimizi ifade etmekten kaçınılır. Peki, yalanların ortaya çıkarılması adına bilimi harekete geçiren etkenin kriminolojik davalar olduğunu biliyor muydunuz? Bundan yaklaşık bir yüzyıl kadar önce kan basıncı ve nabız ölçümleri yapan bir makineyle, suçluların verdiği ifadelerin ne ölçüde dürüst olduğu hakkında yorumlarda bulunan Lombroso, bugün kriminolojinin babası sayılmakta. Lombroso’nun çalışmalarını kaynak alan “poligraf”lar, daha yaygın adıyla yalan makineleriye gerek güvenilirlik, gerekse etik bakımından halen tartışmalı bir konu.

Yalan makineleri, bedendeki istemsiz fizyolojik değişimlerle, kişinin doğru ya da yalan söylediğinde beliren duygu durumları arasında bir bağlantı olduğu varsayımıyla işliyor. Psikologlar, yalan makinelerini bir tür psikolojik test olarak görme eğiliminde olduklarından, teste alınan herkesin aynı soruları aynı koşullar altında yanıtlaması gerektiği fikrini savunuyorlar. Sorguyu yapanın, kuralları belli bir eğitimden geçmesiyle testin, yani yalan makinelerinin güvenilirliğini artırıyor.

Yalan makinesine bağlanmış bir kişinin sorulara verdiği üç farklı fizyolojik yanıt (nefes alıp verme ritmi, kişinin iki parmağına takılan elektrotlarla ölçülen deri yanıtı ile, kan hacmi ve nabız hızı), onun doğru ya da yalan söylüyor olduğuna ilişkin güçlü ipuçları veriyor. Suçunu inkar eden bir suçlunun yüzünün kızarması, kalp atışlarının hızlanması ve ağzının kuruması bekleniyor. Bedendeki bu değişimlerin şiddetiyse şüphelenilen kişinin içinde bulunduğu stres durumuna ve kendisini ne ölçüde tehlikede gördüğüne bağ-

lı olarak değişiyor. Bu fizyolojik tepkilerin bir tür savunma mekanizması olduğunu söyleyenler de var.

Yalan makinesine bağlanacak kişi öncelikle testle ilgili bütün ayrıntılar hakkında bilgilendiriliyor; testin amacı ve nesneliliği kendisine anlatılıyor. Bu aşamada, bir de durumdan tamamen bağımsız, ancak söz konusu suç davranışına gönderme yapan kontrol soruları veriliyor. Örneğin, şiddet suçundan suçlanan bir şüpheli için sorulacak



kontrol sorusu “Hayatınızda hiç pişmanlık duyduğunuz bir şey yaptınız mı?” olabilir. Bu şekilde, aralarında 15-20 saniye bırakılarak 9 ila 10 adet soru soruluyor. Herhangi bir karara varmadan, tüm soruların üzerinden en az üç kez tekrar geçiliyor. Daha sonra, sorulara verilen yanıtlar bir şema haline getiriliyor. Şema, şüphelinin sözkonusu suçla ilgili olarak sorulara verdiği fizyolojik yanıtların yanı sıra, kontrol sorularına verdiği yanıtları da içeriyor. Veriler, bu şemalarda doğru söyleyen şüphelilerin duygusal dikkatlerinin kontrol sorularında, yalan söyleyenlerininkinin de suça ilişkin sorularda yükseldiğini gösteriyor.

Peki, yalan söyleyen bir kişinin yalan söyleyip söylemediğini anlamak

bizler için neden bu kadar zor? Her ne kadar yalan makinelerinin tahmin gücü 90%’lara kadar çıkabiliyor olsa da, suçlu olduğundan şüphelenilen bir kişi için verilecek hükümlerle ilgili bir karar sözkonusu olduğundan, bu rakam bile mahkemeleri düşündürmeye yetiyor.

Duygular üzerine uzun yıllar çalışmalar yürütmüş olan Paul Ekman’ın 1996 yılında yayımlanan makalesinde yönelttiği soru işte tam da bu: “Yalan davranışlardan yakalamak neden bu kadar zor?” Ekman’ın verdiği “yalancı” tanımında kişi, diğerlerini isteyerek yanlış yönlendiriyor ve karşısındakiler onun yanlış yönlendirmeler yapma eğiliminde olduğunun farkında değiller. Örneğin, nezaket kuralları çerçevesinde akşam yemeğine davet edildiğimiz bir yerde yemeklerin kötü olduğunu düşündüğümüz halde ev sahibine çok lezzetli olduklarını söyleyemiyoruz, yalan sayılmıyor.

Ekman, karşımızdakinin hareketlerine bakarak bize yalan söyleyip söylemediğini anlamakta neden bu denli zorluk çektiğimizi evrimle ilişkilendiriyor. Avcı-toplayıcı toplum düzeninde sosyal ilişkilerin yardımlaşmaya dayalı olduğuna dikkat çeken Ekman, o zamanlarda bireylere özgü özel alanların pek olmadığını, bireyselleşmenin de gelişmemiş olduğunu söylüyor. Bu koşullar altında, toplumun diğer elemanlarından birşeyler saklamanın ne kadar zor olabileceğini vurguluyor. Ekman’a göre, avcı-toplayıcı bir toplumda yalan söylediği açığa çıkan birinin günümüzdeki gibi yeni bir eve taşınması, şehir değiştirmesi ya da yeni bir evlilik yapması da mümkün olmayacağından, ödemek zorunda kalacağı bedel oldukça ağırdı. Kurama göre, işte tüm bu nedenlerden insanların yalan söyleyebilme, buna bağlı olarak da ‘yalanı okuma’ becerileri pek de fazla gelişmedi.

İnci Ayhan
inciayhan@yahoo.fr

Kaynaklar:
<http://faculty.ncwc.edu/toconnor/315/315lect09b.htm>
Ekman, P. 1996. Social Research, Vol.63 (3), sf. 801-817.